
Mokslo koncepcija scholastinėje logikoje Lietuvoje XVI a. antrojoje pusėje

---

Vytis Valatka

*Lietuvos teisės universitetas,
Ateities g. 20,
LT-2057 Vilnius
vitis@centras.lt*

Šiame straipsnyje analizuojama mokslinio žinojimo samprata, atrandama scholastinės logikos Lietuvoje XVI a. antrojoje pusėje atstovų M. Smigleckio, J. Ortizo ir P. Vianos darbuose, t. y. aptariamos šių autorių pateiktos mokslinio pažinimo prigimties, šio pažinimo instrumentų, juslinio suvokimo vaidmens moksliniame tyrime, mokslų klasifikacijos bei tikėjimo santykio su žinojimu koncepcijos. Prienama prie išvados, kad minėtųjų koncepcijų rėmuose buvo nuosekliai laikomasi ar tik šiek tiek nukrypstama nuo scholastinės tradicijos.

Raktažodžiai: mokslas, apibrėžimas, įrodymas, eksperimentas, teoriniai ir praktiniai mokslai, tikėjimo ir žinojimo santykis

---

ĮVADAS

Per visą scholastinės logikos gyvavimo laikotarpį viena esminių jos analizuojamų temų buvo mokslinis žinojimas, arba, tiesiog mokslas (*scientia*). Jokia išimtis čia nėra ir scholastinė logika Lietuvoje XVI a. antrojoje pusėje. Iki šiol išlikusiuose mums žinomuose minėtosios logikos šaltiniuose – Martyno Smigleckio (*Marcin Śmiglecki, Martinus Smiglecius*) logikos paskaitose, skaitytose Vilniaus universitete 1586–1587 m., Jokūbo Ortizo (*Diego Ortiz, Iacob Ortizius*) 1596–1597 m. tame pačiame universitete skaitytame logikos kurse bei Vilniaus jėzuitų kolegijos moksleivių logikos disputų tezėse, parengtose 1576–1578 m., vadovaujant šios kolegijos profesoriui Petru Vianai (*Pedro Viana, Petrus Viana*), – atrandame platesnę ar siauresnę mokslo sampratos plėtotę. Būtina pabrėžti, kad ši samprata vis dar tebelieka beveik netyrinėta. Vienintelis Lenkijos filosofijos istorikas Romanas Darowski, savo veikale „Filosofija Lenkijos jėzuitų mokyklose XVI a.“ aptardamas anksčiau minėtuosius šaltinius, taip pat pristatė ir šių šaltinių autorių pažiūras į mokslinį pažinimą¹. Tačiau šis pristatymas tėra vien trumpas Smigleckiui, Ortizui ir Vianai būdingų mokslo interpretacijų atpasakojimas, stokojantis išsamesnės minėtųjų interpretacijų analizės bei tikslesnės jų šaltinių identifikacijos. Smigleckio skelbtą mokslinio žinojimo koncepciją taip pat yra tyrinėję lenkų filosofijos istorikas Ludwikas Nowakas² bei lietuvių autoriai Romanas Plečkaitis³ ir Dalius Jonkus⁴. Tačiau visų šių tyrinėjimų objektas buvo 1618 m. Ingolštate išleista Smigleckio „Logika“, priskiriama jau XVII a. scholastikos palikimui.

Tuo tarpu mokslinio žinojimo samprata, esanti 1586–1587 m. Vilniaus universitete šio teoretiko skaitytame logikos kurse, iš esmės nepateko į jau minėtų tyrinėtojų akiratį. Tad šis straipsnis kaip tik ir yra bandymas pateikti išsamią analizę mokslo koncepcijos, atrandamos tiek minėtose Smigleckio paskaitose, tiek Ortizo logikos kurse bei Vianos tezėse iš logikos.

MOKSLINIO PAŽINIMO PRIGIMTIS

Scholastinėje mokslinio žinojimo analizėje svarbiausi klausimai buvo mokslo prigimtis, įrodymas ir apibrėžimas kaip esminiai mokslinio pažinimo įrankiai, mokslų klasifikacija, juslinio patyrimo vaidmuo mokslinio pažinimo procese ir, galiausiai, mokslo ir tikėjimo santykis. Aiškindami mokslinio žinojimo prigimtį, logikos Lietuvoje XVI a. antrojoje pusėje atstovai laikėsi tradicinio scholastinio požiūrio, kad mokslas yra tam tikra pažinimo (*cognitio*) rūšis. Pirmiausia jis esantis būties (*esse, ens*) pažinimas, t. y. mokslo objektu privalo būti kokia nors būtis. Mat kaip teigia Smigleckis, „nebūtis nėra žinomas dalykas (*scibile*), nes kadangi nebūtis yra kieno nors nebuvimas, apie ją negalime nieko žinoti“ [5: 180]. Juk ši nebūtis kaip minėtasis kieno nors nebuvimas „neturi savyje nieko, per ką galėtų būti pažinta“ [ten pat]. Kitaip tariant, nebūties atžvilgiu nėra įmanomas joks teigiamas žinojimas, nes jai kaip būties antipodui nėra būdingas joks teigiamas predikatas. Tad apie nebūtį tegalime turėti tik neigiamą žinojimą, tvirtinantį, kad nebūtis nesusideda iš giminės ir rūšinio požymio, kad ji nėra nei tiesa, nei gėris, nei

substancija, nei kiekybė, nei kokybė ir t. t. Tačiau šis negatyvus žinojimas jokių būdų negali pretenduoti į mokslinio žinojimo statusą. Mat pastarasis priskiria savajam objektui aiškius, apibrėžtus ir tikslus, t. y. teigiamus, predikatus. Tuo tarpu neigiamas pažinimas priskiria nebūčiai vien visiškai neapibrėžtus minėtųjų predikatų neigimus, nesugebančius šios nebūties tiksliai reprezentuoti.

Antra, mokslas esantis realios būties (*esse reale*) pažinimas. Tai reiškia, jog moksliskumas tėra būdingas tokiam pažinimui, kuris yra nukreiptas į pasaulyje egzistuojančius ar bent jau galinčius egzistuoti esinius, t. y. esinius, kurių realus egzistavimas neprieštarauja dieviškajam pasaulio kūrimo planui. Nes mokslinis žinojimas yra kokiam nors prigimčiai realiai būdingų požymių pagava. O bet kuris požymis tegali būti realiu kokio nors subjekto predikatu tik tada, kai pats subjektas realiai egzistuoja arba bent jau gali šitaip egzistuoti. Vadinasi, niekada negalinčiai realiai egzistuoti prigimčiai negali būti realiai būdingas joks predikatas, nes, kaip minėta, nebūčiai tegali būti predikuojami ne kokie nors požymiai, o vien pastarųjų neigimai. Tad realios būties statuso neturinti prigimtis negali būti mokslo objektas.

Mokslo objektą identifikavę kaip realią būtį, logikos Lietuvoje XVI a. antrojoje pusėje autoriai tradiciškai išvardydavo ir kitus esminius mokslinio žinojimo požymius. Tvirtinta, kad mokslas esantis ne bet koks, o būtent tikslus, tobulas ir užbaigtas realių esinių pažinimas (*cognitio entium realium exacta et perfecta*). Savo ruožtu „tikslus ir užbaigtas tėra toks pažinimas, kuris sujungia savyje akivaizdumą (*evidentia*) ir tikrumą bei patikimumą (*certitudo*)“ [ten pat]. Tad mokslinis žinojimas yra aiškumo kokybė pasižymintis natūraliąją daiktų tvarką reprezentuojantis pažinimas.

Sekant Aristotelium, šiam moksliniam žinojimui buvo iškeliamos kelios būtinos sąlygos. Pirmiausia, kad pažinimas turėtų akivaizdumo ir patikimumo statusą, jis privalo būti kokio nors dalyko pažinimas, besiremiantis to dalyko egzistavimo priešastimi. Kitaip tariant, mokslo statusą teturi žinojimas, jog kokiam nors subjektui dėl kokios nors priešasties yra būdingas koks nors požymis. Mat kaip minėta, mokslas yra būtent užbaigtas žinojimas. O pastaruoju tegali būti laikomas tik toks pažinimas, kuriuo koks nors daiktas yra reprezentuojamas taip, kaip jis iš tiesų egzistuoja. Tuo tarpu tikrovėje minėtasis daiktas egzistuoja tik kokios nors priešasties dėka. Tad „jeigu daiktas privalo būti tobulai ir užbaigtai pažįstamas, jis privalo būti pažįstamas per priešastį, kurios dėka jis egzistuoja“ [5: 117]. Tokiu būdu mokslinis žinojimas yra kokio nors dalyko pažinimas, paremtas šio dalyko priešasties pažinimu. Štai įrodymo „Kiekvienas žmogus yra mąstanti būtybė, kiekviena mąstanti būtybė yra juoktis galinti būtybė, vadinasi, kiekvienas žmogus yra galinti juoktis būtybė“ išvada dispo-

nuoja mokslinio žinojimo statusu, nes joje, remiantis tuo, kad žmogui yra būdinga mąstymo kokybė, šiam žmogui yra priskiriamas gebėjimas juoktis kaip tiesioginė minėtosios kokybės pasekmė.

Tačiau esinio pažinimas per to esinio priešastį nėra vienintelė būtina mokslinio žinojimo sąlyga. Nes moksliniam žinojimui dar yra privaloma ir tai, kad juo pažintas dalykas niekada negalėtų būti kitoks nei buvo pažintas. Tad moksliniu žinojimu tegali būti būtinai pažinimas, kitaip tariant, žinojimas, jog koks nors predikatas yra būtinas kokiam nors subjektui dėl atitinkamos būtinos priešasties. Ši būtinoji priešastis gali būti dvejopo pobūdžio. Pirmia, ji gali būti pačios minėtojo predikato egzistencijos savajame subjekte priešastis. Tokia priešastis esanti esminių subjekto požymių (*predicata essentialia seu quidditativa*) visuma, kurios pagrindu subjektui priskiriami jo savybiniai požymiai. Štai „mąstantis gyvūnas“ žmoguje yra būtina priešastis, kurios dėka žmogiškojoje substancijoje egzistuoja būtinas savybinis galėjimo juoktis predikatas. Kita vertus, būtina priešastimi, dėl kurios kokiam nors subjektui yra priskiriamas koks nors požymis, gali būti ne pačios minėtojo požymio egzistencijos šiame subjekte priešastis (mat minėtasis požymis jau pagal pačią savo prigimtį, t. y. be jokio išorinės priešasties tarpininkavimo, gali būti būdingas savajam subjektui), o vien šio požymio buvimo tame subjekte pažinimo būtina priešastis. Tokia priešastis interpretuota kaip pažįstamo subjekto savybinis požymis (*proprium*), kuris yra ne kas kita kaip adekvati ir būtina esminių to subjekto predikatų pasekmė, kurios pagrindu minėtieji esminiai predikatai kaip tik priskiriami savajam subjektui. Antai kiekvienam žmogui būdingas galėjimas juoktis yra būtina mąstymo kokybės pasekmė, dėl kurios šis esminis mąstymo požymis yra predikuojamas žmogiškajai substancijai.

Taigi mokslinis pažinimas esantis būtinų kokio nors realaus subjekto požymių predikavimas šiam subjektui, remiantis būtinomis ir adekvačiomis minėtųjų požymių priešastimis. Tad, kaip tvirtina Smigleckis, „mokslinis žinojimas privalo tik tiek būti apie būtiną esinį, kiek tas esinys turi turėti tokius predikatus, kurie jam neabejotinai ir būtinai tinka“ [5: 181]. Kitaip tariant, mokslo objektas yra reali prigimtis, nuo kurios dėl tam tikros būtinos priešasties yra neatskiriami atitinkami esminiai bei savybiniai požymiai kaip būtinieji tos prigimties predikatai.

Kalbant apie mokslo objektą kaip subjektą, turintį tam tikrus būtinus esminius bei savybinius požymius, paprastai buvo susiduriama su vienu svarbiausių scholastinės logikos klausimų, t. y. klausta, ar toks būtinas subjektas tėra vien bendroji prigimtis, ar šio subjekto statusas taip pat būdingas ir individualiam esiniui. Scholastinėje logikoje, remiantis paties Aristotelio pozicija, paprastai buvo tvirtinama, jog vien intelektu suvokiama universali prigim-

tis teturi būtinuosius predikatus, todėl ir mokslinis žinojimas tėra galimas tik šio universalaus esinio atžvilgiu⁵. Tuo tarpu scholastinės logikos Lietuvoje XVI a. antrojoje pusėje autorius Smigleckis nukrypo nuo šio klasikinio etalono, pateikdamas savitą scholastinės logikos rėmuose idėją, tvirtinusią, jog atskirybė savosios prigimties požiūriu taip pat gali būti mokslo objektas. Mat, kaip teigia Smigleckis, „...būtinasis esinys yra ne vien tik bendrybė, kaip mano tie autoriai, kurie laiko mokslinį žinojimą esant vien tik apie bendrybes, bet [tokiu būtinu esiniu] taipogi yra ir pati atskirybė, kuri... turi daug būtinų predikatų, kurie yra jai būdingi kaip savo pirmajam ir adekvaciajam subjektui“ [5: 181]. Tokie būtinai ir neatskiriami individualaus esinio predikatai yra jo individuali esmė (*haecceitas*) kaip individualus skiriamasis požymis bei iš šios esmės sekantys individualūs savybiniai požymiai. Tad akivaizdu, kad minėtųjų būtinųjų predikatų pagrindu individuali būtis gali būti pažįstama moksliai. Ir kada pats Aristotelis bei jo mokiniai tvirtino, jog atskirybė negali būti mokslinio pažinimo objektas, jie jokiū būdu nenorėjo pasakyti, kad atskirbei jau pagal pačią jos prigimtį negali būti pritaikomas mokslinio pažinimo aktas. Mat kalbėdami apie atskirybės negalimybę būti mokslinio žinojimo objektu, minėtieji filosofai tūrėjo galvoje nuo atskirybės atskiriamus atsitiktinius pastarosios požymius, kurių pagrindu išties nėra įmanomas joks būtinasis mokslinis žinojimas [ten pat].

Kita vertus, nors ir buvo tvirtinama, kad individuali būtis pagal savąją prigimtį gali būti mokslų objektas, vis dėlto galiausiai buvo pripažįstama, kad dėl žmogaus pažintinių galių netobulumo mokslinis atskirybės pažinimas jos būtinųjų predikatų pagrindu žmogui iš esmės nėra prieinamas. Štai kalbėdamas apie minėtuosius būtinus individualios būties požymius, Smigleckis teigė, kad „kadangi šie individualūs požymiai yra mums labiausiai nežinomi esiniai, dėl to vargu ar kada nors mes apie juos turėsime tikrąjį mokslinį žinojimą“ [5: 165]. Mat juslinis patyrimas, kuriuo pažįstame atskirybę, paprastai mums pateikia ne būtinus savybinius, o vien visiškai atsitiktinius ir atskiriamus šios atskirybės požymius, kurių pagrindu mes nei galime pažinti minėtosios atskirybės individualaus skiriamojo požymio, nei po to iš pastarojo išvesti būtinų savybinių tos atskirybės požymių. Taigi nors mokslinis individualios būties pažinimas *de jure* ir yra galimas, vis dėlto *de facto* minėtasis pažinimas iš esmės nėra įmanomas dėl riboto žmogiškųjų pažinimo galių pobūdžio.

Aptarę anksčiau išvardytus esminius mokslinio žinojimo požymius, logikos Lietuvoje XVI a. antrojoje pusėje autoriai pateikdavo galutinę šio žinojimo definiciją. Sekant scholastine tradicija, mokslas buvo apibrėžiamas kaip „tikras ir akivaizdus intelektinis būtino esinio pažinimas per tikrąją ir adekvacią to esinio priežastį“ [5: 182].

ĮRODYMAS KAIP MOKSLINIO ŽINOJIMO ĮRANKIS

Mokslinio pažinimo įrankiais mūsų aptariamai autoriai tradiciškai laikė apibrėžimą ir įrodymą (*demonstratio*). Pastarasis, sekant klasikiniu scholastiniu požiūriu, buvo suprantamas kaip aukščiausioji žmogiškojo mąstymo antrojo veiksmo – samprotavimo, diskurso, arba silogizmo, – rūšis. Kitaip tariant, tvirtinta, kad įrodymas esantis vienintelis silogizmas, suteikiantis žmogiškajam intelektui aiškų, tikrą, būtiną ir užbaigtą kokio nors esinio pažinimą. Šio mokslinio pažinimo pagrindu kaip tik ir buvo sudaromas pats įrodymo apibrėžimas. Teigta, kad įrodymas esantis silogizmas, kuris susideda iš būtinų, visuomet teisingų teiginių, ir kurio prielaidos privalo būti betarpiškos ir neįrodomos“ [5: 118, 147; 3: 187].

Trumpai aptarkime šias įrodymo sąlygas. Pirmiausia įrodymas privalo susidėti iš būtinų, arba visuomet teisingų, teiginių. Juk mokslinio pažinimo statusą turinti įrodymo išvada yra ne kas kita kaip būtinasis teiginys, kokiam nors subjektui priskiriantis kokį nors būtiną pastarojo predikatą. Tad ir įrodymo premisos kaip minėtosios išvados priežastys privalančios būti būtinai teiginiai, nes būtinasis teiginys tegali būti išvedamas vien iš būtinų prielaidų. Mat kaip tvirtina Smigleckis, „[kraštutiniai] terminai yra dėl to išvadoje sujungiami vienas su kitu, kadangi premisose jie yra sujungiami su viduriniu terminu, ir išvadoje [minėtieji kraštutiniai terminai] yra sujungiami tarpusavyje visiškai tokiu pat būdu, kokiu būdu prielaidose jie sujungiami su viduriniu terminu“ [5: 136], nes „visas [kraštutinių terminų] jungties išvadoje pagrindas yra [tų terminų] jungtis prielaidose“ [ten pat]. O įrodymo išvadoje kraštutiniai terminai yra susieti būtina ir nesugriaunama jungtimi. Vadinasi, ir premisose šie kraštutiniai terminai privalo būti būtinai sujungti su viduriniu terminu. Tad tiek įrodymo premisos, tiek jo išvada privalo būti būtinai teiginiai.

Kita vertus, įrodymo premisos privalo būti betarpiški teiginiai. Kitaip tariant, teiginiai, kurių terminai jau pagal pačią savąją prigimtį, t. y. netarpininkaujant jokiam trečiam nuo jų skirtingam esiniui, yra sujungiami vienas su kitu. Tokios tiesioginės propozicijos pavyzdys galėtų būti teiginys „Žmogus yra mąstanti būtybė“, nes čia subjektui priskiriamas jo esminis predikatas, juk žmogus pagal savo esmę yra mąstanti būtybė. Kodėl įrodymo premisos yra būtent betarpiški teiginiai? Smigleckio įsitikinimu, atsakymą čia mums padiktuoja pačios įrodymo išvados statusas. Mat pastaroji, kaip jau minėta, yra būtinasis teiginys, vadinasi, ir ją sąlygojančios prielaidos privalančios turėti būtinų propozicijų statusą. O šios premisos tegali būti būtinios dviem atvejais: a) kai jų terminai yra patys savaime sujungiami vienas su kitu; b) kai būtinąją minėtųjų terminų jungtį sąlygo-

ja būtinos šių terminų jungtys su pačias premisas įrodančių prielaidų viduriniais terminais. Tokiu būdu premisos arba pačios yra betarpiški teiginiai, arba yra išvedamos iš tokių betarpiškų teiginių. Tad bet koku atveju įrodymo prielaidos yra redukuojamos į betarpiškas propozicijas.

Aptarus būtinas įrodymo sąlygas, scholastinėje logikoje Lietuvoje XVI a. antrojoje pusėje buvo analizuojamos pagrindinės įrodomojo silogizmo rūšys: apriorinis ir aposteriorinis įrodymai. Apriorinis įrodymas (*demonstratio propter quid sive a priori*) čia buvo suprantamas kaip „toks įrodomasis silogizmas, kuris atskleidžia ne tik tai, jog didysis terminas egzistuoja mažajame termine, bet ir tai, dėl kurios priežasties didysis terminas egzistuoja mažajame“ [3: 224]. Tad apriorinis įrodymas esantis ne kas kita kaip kokios nors pasekmės egzistavimo išvedimas iš būtinios minėtosios pasekmės priežasties egzistavimo. O dar tiksliau kalbant, apriorinis įrodymas yra kokio nors būtino savybinio požymio įrodymas savojo subjekto atžvilgiu, remiantis tokiu viduriniu terminu, kuris yra būtina ir adekvati minėtojo predikato egzistencijos tame subjekte priežastis. Tokiu viduriniu terminu šiame įrodyme yra arba minėtojo subjekto definicija kaip pastarojo esminių požymių visuma, arba kuris nors esminis to subjekto predikatas, nes būtent šie subjekto elementai yra vienintelės adekvačios ir būtinos priežastys, dėl kurių minėtajam subjektui yra būtinai būdingi tam tikri savybiniai požymiai. Tad įrodymas „Kiekvienas žmogus yra mąstanti būtybė. Kiekviena mąstanti būtybė yra juoktis galinti būtybė. Vadinasi, kiekvienas žmogus yra galinti juoktis būtybė“ yra apriorinis įrodymas. Mat šiame įrodyme tai, kad kiekvienas žmogus gali juoktis, yra pažįstama, remiantis mąstymo kokybe kaip esminiu žmogaus požymiu, kuris ir tik kuris tėra būtina galėjimo juoktis žmoguje priežastis.

Jeigu apriorinis įrodymas buvo suprantamas kaip kokios nors pasekmės išvedimas iš jos būtiniosios priežasties, tai tam tikra minėtojo įrodymo konversija esantis aposteriorinis įrodymas (*demonstratio quia sive a posteriori*) buvo ne kas kita kaip kokios nors priežasties egzistavimo dedukcija iš būtiniosios minėtosios priežasties pasekmės egzistavimo. Štai Smigleckio tvirtinimu, „aposterioriniu yra vadinamas toks įrodymas, kuris nors ir neįrodo [kokio nors dalyko] per šio dalyko buvimo priežastį, tačiau [tą dalyką] įrodo, remdamasis tam tikru būtinu viduriniu terminu, esančiu būtinose jungtyje su kiekvienu kraštutiniu terminu“ [5: 172]. Na o dar tiksliau kalbant, aposteriorinis įrodymas yra kokio nors esminio požymio priskyrimas savajam subjektui, remiantis tokiu viduriniu terminu, kuris yra ne adekvati ir būtina minėtojo predikato egzistencijos savajame subjekte priežastis (nes esminis predikatas jau pats savaime, o ne dėl kokios nors išorinės priežasties yra būdingas savajam subjektui), o vien minėtųjų sub-

jekto ir predikato būtinos jungties pažinimo būtina priežastis. Tokiu viduriniu terminu šiame įrodyme yra savybinis subjekto požymis. Nes tik savybinis požymis, būdamas savojo subjekto esminio predikato būtina pasekmė, tėra minėtojo predikato buvimo savajame subjekte pažinimo būtina priežastis. Tad įrodymas „Kiekvienas žmogus yra galinti juoktis būtybė. Kiekviena juoktis galinti būtybė yra mąstanti būtybė. Vadinasi, kiekvienas žmogus yra mąstanti būtybė“ yra aposteriorinis. Nes šiame įrodyme žmogui predikuojama esminė mąstymo savybė, remiantis savybinio galėjimo juoktis požymiu kaip adekvačia ir artimiausia minėtosios mąstymo savybės pasekmė.

Pagrindinių įrodymo rūšių analizėje viena svarbiausių problemų buvo klausimas, ar mokslinio pažinimo praktikoje yra korektiškas perėjimas nuo aposteriorinio įrodymo prie lygiai tokia pat materija disponuojančio (t. y. iš tokių pat premisų susidedančio) apriorinio įrodymo. Kitaip tariant, ar tokio tipo įrodymų sekose, kaip „Kiekvienas žmogus yra galinti juoktis būtybė, kiekviena juoktis galinti būtybė yra mąstanti būtybė, vadinasi, kiekvienas žmogus yra mąstanti būtybė. Kiekvienas žmogus yra mąstanti būtybė, kiekviena mąstanti būtybė yra juoktis galinti būtybė, vadinasi, kiekvienas žmogus yra galinti juoktis būtybė“, nedarome loginio rato įrodinėjime klaidos? Mat iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad minėtojo tipo įrodymų sekose iš pradžių, remdamiesi kokia nors pasekme (šiuo atveju, žmogaus buvimu galinčia juoktis esybe), įrodome būtiną ir adekvačią šios pasekmės priežastį (t. y. tai, kad žmogus yra mąstanti būtybė). O po to perėję į apriorinio įrodymo rėmus, atliekame priešingą veiksmą, minėtosios priežasties pagrindu įrodydami tą pačią pastarosios pasekmę. Taigi atrodytų, kad argumentavę tezę, patį argumentą vėliau įrodome ta pačia teze. Tačiau sekdami scholastine tradicija, logikos Lietuvoje XVI a. antrojoje pusėje autoriai neigė, jog minėtajame perėjime nuo aposteriorinio įrodymo į apriorinį slypi loginio rato klaida. Mat kaip tvirtina Smigleckis, „...tam, kad įrodymuose būtų užbaigtas ratas, reikia, kad čia nuo to paties dalyko grįžtume prie jokių aspektu nepakitusių, tai yra, mūsų visiškai identiškai pažinto to paties dalyko“ [5: 177]. Kitaip tariant, loginio rato klaidos atveju įrodymų sekoje nuo kokio nors dalyko pažinimo grįžtame prie visiškai identiško to paties dalyko pažinimo. Tačiau minėtajame perėjime nuo aposteriorinio įrodymo į apriorinį toks ydingas grįžimas nėra pastebimas. Mat čia nuo indukcijos būdu pažintos kokios nors pasekmės grįžtame prie tos pačios, tačiau dabar jau moksliniu būdu (t. y. per jos egzistavimo priežastį) pažintos, pasekmės. Štai mūsų minėtoje įrodymų sekoje iš pradžių, remdamiesi induktyviai pažintu žmogaus galėjimu juoktis, žmogiškajam subjektui priskiriame minėtąjį galėjimą juoktis sąlygojantį mąstymo predikatą. Tuo tarpu perėję į apriorinį įrodymą, jau mąstymo kaip adekvačios

galėjimo juoktis priežasties pagrindu žmogui vėlgi priskiriame minėtąjį galėjimą juoktis. Tokiu būdu „...aprioriniame įrodyme pasekmė yra pažįstama tam tikru nauju, tai yra, moksliniu būdu, kuriuo ji nebuvo formaliai pažinta aposterioriniame įrodyme“ [ten pat]. Tad perėjime nuo aposteriorinio įrodymo prie ta pačia materija disponuojančio apriorinio įrodymo mes ne tik nepatenkame į ydingojo rato gniaužtus, bet ir netobulą indukcinį kokios nors pasekmės pažinimą pakeičiame užbaigtu moksliniu minėtosios pasekmės žinojimu. Maža to, „prigimtinis mūsiškojo pažinimo būdas kaip tik ir yra per pasekmę atrasti jos priežastį, o pastarąją pažinus, pereiti prie pažinimo, kodėl egzistuoja minėtoji pasekmė“ [3: 236], nes juslėmis besiremiančiam žmogaus intelektiniam pažinimui pasekmės egzistavimas yra žinomesnis už jos priežasties egzistavimą, o pastarasis savo ruožtu yra žinomesnis dalykas nei tai, kad minėtoji pasekmė yra kaip tik šios priežasties rezultatas. Tad iš esmės visi mokslai naudojami minėtąja įrodymų seka, nes pirmosios šių mokslų prielaidos paprastai gaunamos indukcijos keliu ir yra ne kas kita kaip kokių nors pasekmių pažinimai. Štai metafizikoje Dievo ir inteligencijų egzistencija bei jų esminiai požymiai yra įrodomi per indukciškai pažintas šių aukščiausiųjų esybių veikimo pasekmes (pasaulio tvarką, dangaus sferų judėjimą ir kt.). Tada apriorinio įrodymo rėmuose jau šios ir kitos pasekmės yra priskiriamos minėtosioms esybėms, remiantis esminėmis pastarųjų savybėmis kaip adekvačiomis tų pasekmių priežastimis. Būtina pabrėžti, kad tokia Smigleckio ir Ortizo pozicija neatitinka šiuolaikinės logikos požiūrio. Mat pastarasis tvirtina, kad bet kokiu atveju, kai tezė yra įrodoma argumentu, o pastarojo teisingumas įrodinėjamas, remiantis teze, turime rato klaidą įrodyme.

APIBRĖŽIMAS KAIP MOKSLO INSTRUMENTAS

Kitu mokslinio pažinimo įrankiu scholastinės logikos Lietuvoje XVI a. antrojoje pusėje autoriai laikė apibrėžimą. Sekant aristoteline tradicija, apibrėžimo analizė čia buvo dvejopa. Pirma, definicija buvo tirama kaip savarankiškas mokslinio žinojimo įrankis. Antra, apibrėžimas buvo analizuojamas kaip vidurinis apriorinio įrodymo terminas, kuriuo kaip daikto esmės reprezentacija remiantis, šiam daiktui yra priskiriamas koks nors savybinis požymis. Pastaruoju aspektu suprstas apibrėžimas buvo redukuojamas į patį įrodymą. Tuo tarpu „definicija kaip nuo įrodymo besiskiriantis mokslo įrankis esanti pasakymas, atskleidžiantis daikto esmę (*oratio explicans quidditatem rei*)“ [5: 208]. Kitaip tariant, šis apibrėžimas interpretuotas kaip sąvoka, reprezentuojanti tiriamą daiktą kaip tam tikrą gimininę prigimtį, nuo kurios yra neatskiriamas atitinkamas rūšinis skiriamasis požymis⁶ [5: 209]. Tad iš visų šiuolaikinėje logikoje ap-

tariamų apibrėžimo rūšių logikos Lietuvoje XVI a. antrojoje pusėje atstovai tetyrė definiciją per giminę ir rūšinį skirtumą. Taip pat akivaizdu, kad šie scholastai apibrėžimą tapatino su atskira jo dalimi, t. y. apibrėžiančiąja sąvoka.

Pažymėtina, kad šitoks sutapatinimas neatitinka šiuolaikinės logikos požiūrio. Mat pastarasis apibrėžimą supranta ne kaip pačią apibrėžiančiąją sąvoką (*definiens*), o kaip jos predikavimą apibrėžiamajai sąvokai (*definiendum*). Kitaip tariant, definicija čia interpretuojama kaip tam tikra teiginio rūšis, t. y. teiginys, kuriame subjektui yra priskiriami jo esminiai predikatai.

Apibrėžimo tapatinimas su apibrėžiančiąja sąvoka neleido mūsų aptariamiems autoriams teigti, kad definicija kaip savarankiškas mokslo įrankis teisinga linkme nukreipia antrąjį žmogiškojo mąstymo veiksmą – teiginį. Sekdami scholastine tradicija, šie teoretikai tvirtino, kad apibrėžimas vadovauja būtent pirmajam mąstymo veiksmui – sąvokiniam supratimui (*apprehensio*), – kuriame daiktas yra pažįstamas, nieko apie jį nei tvirtinant, nei neigiant. Štai Smigleckio tvirtinimu, „apibrėžimas, kiek jis yra pirmajame intelekto veiksmu, yra tikras ir tobuliausias mokslinio pažinimo įrankis“ [5: 211]. Mat antrasis intelekto veiksmas, kuriame kokiam nors subjektui priskiriamas koks nors predikatas, neabejotinai yra sudėtinė intelekto operacija. Tuo tarpu jau pati definicijos nukreipiamo pažinimo objekto prigimtis nulemia tai, kad ši definicija yra ne sudėtinės, o būtent paprastos intelekto operacijos instrumentas. Nes apibrėžimas kaip kokio nors daikto esmę reprezentuojanti sąvoka esanti būtent minėtosios esmės pažinimo įrankis. O ši esmė, pvz., žmogus kaip mąstantis gyvūnas, arklys kaip žvengiantis gyvūnas ir kt., yra ne kas kita kaip „tam tikras paprastas ir būtent dėl to – paprastu pažinimu pažįstamas esinys“ [ten pat]. Juk „...esmė neapima savyje jokios jungties su tuo, kieno esmė ji yra“ [ten pat], kadangi esmė yra tapati pačiam esiniui, kieno esmė ji yra pripažįstama. Tokiu būdu daikto esmė tėra pažįstama paprastu intelekto veiksmu. O pastaruoju veiksmu tėra pirmasis intelekto veiksmas, t. y. paprastas intelektinis daikto suvokimas, kuris šio daikto atžvilgiu nieko nei tvirtina, nei neigia. Tad akivaizdu, kad „esmė pati savaime ir pagal pačią savąją prigimtį yra pažįstama pirmojoje intelekto operacijoje“ [ten pat]. Tad ir apibrėžimas kaip esmės pažinimo įrankis vadovauja būtent pirmajam intelekto veiksmui kaip esminių daikto predikatų intelektiniam suvokimui.

Tačiau čia scholastinės logikos Lietuvoje XVI a. antrojoje pusėje atstovai susidūrė su tam tikru keblumu. Kitaip tariant, minėtiesiems autoriams iškil klausimas, ar paprastam kokios nors prigimties esmės suvokimui yra išvis būtinas koks nors instrumentas. Mat intelektiniam kokios nors prigimties suvokimui nereikia jokio nukreipiančio įrankio – tam

visiškai pakanka juslinio suvokimo pagrindu sudarytos intelektinės specijos, kuri kaip tik ir pateikia intelektui minėtąją prigimtį⁷. Tad atrodytų, jog ir šios prigimties esmės supratimas nereikalauja jokio įrankio. Mat kaip jau minėta, daikto esmė yra tapati pačiam daiktui. Tokiu būdu be jokio įrankio tarpininkavimo intelektas, jutiminio pažinimo pagrindu suprasdamas kokią nors prigimtį, tuo pačiu privalėtų suvokti ir tos prigimties esmę, o šio supratimo pasekmė – sudaryta minėtosios prigimties sąvoka turėtų savyje aprėpti ir tos prigimties esmės sąvoką. Tad ir pastaroji sąvoka kaip minėtosios prigimties definicija privalėtų būti ne paprasto tos prigimties esmės supratimo įrankis ir priežastis, o vien pastarojo pasekmė.

Tačiau sekdami scholastine tradicija, logikos Lietuvoje XVI a. antrojoje pusėje autoriai atmetė tokią jokio įrankio nereikalaujančio intelektualinio esmės suvokimo galimybę. Jų įsitikinimu, netobulu jusliniu patyrimu besiremiantis pirmasis žmogiškojo intelekto veiksmas pats savaime yra pati netobuliausia šio intelekto operacija [5: 213]. Kitaip tariant, jokio įrankio nereikalaujančio paprasto intelektualinio kokios nors prigimties suvokimo jokia būdu negalime tapatinti su esminių tos prigimties predikatų supratimu. Nes dėl juslinio patyrimo medžiagos netobulumo paprastas intelektualinis daikto suvokimas yra visiškai neaiški ir neapibrėžta to daikto pagava (*intuitus obscurus et confusus*) – minėtojo suvokimo rėmuose esminiai daikto predikatai nėra atskiriami vienas nuo kito ir nuo savybinių šio daikto požymių.

Taigi paprastas intelektualinis daiktinės prigimties suvokimas, nesugebėdamas išskirti esminių tos prigimties požymių, pats savaime negali atskleisti šios prigimties esmės. Kad pirmasis intelekto veiksmas būtų nukreiptas į apibrėžtą ir akivaizdų, t. y. esmines savybes reprezentuojantį, kokio nors daikto suvokimą, yra būtinas atitinkamas instrumentas. Šis įrankis esantis to daikto apibrėžimas. Mat būdamas sąvokinis minėtojo daikto esmės atspindys, kuriame yra aiškiai išskirti esminiai to daikto predikatai (t. y. daikto giminė ir rūšinis skiriamasis požymis), apibrėžimas kaip tik ir sąlygoja aiškia ir apibrėžtą intelektualinę pastarųjų išvalgą. Tad akivaizdu, kad būtent ši definityvioji sąvoka yra paprasto intelektualinio kokios nors prigimties esmės suvokimo instrumentas. Štai Smigleckio manymu, būtent „apibrėžimas, kiek jis yra pirmajame intelekto veiksmo, privalo nukreipti mąstymą į esmės pažinimą, kadangi ši definicija atskleidžia ir išskiria intelektui visas apibrėžto esinio esmės dalis“ [5: 212].

Būtina pabrėžti, kad ši definicija kaip paprasto intelektualinio esmės supratimo įrankis pati yra sudaroma, remiantis atitinkamais aposterioriniais įrodymais. Mat šiuose iš kokios nors daiktinės prigimties savybinių požymių yra išvedami esminiai minėtosios

prigimties predikatai kaip tos prigimties apibrėžimo dalys. Tada iš šių esminių predikatų sudaroma apibrėžimo statusą turinti minėtosios prigimties esmės sąvoka, kuri kaip tik ir nukreipia pirmąjį intelekto veiksmą į aiškų ir apibrėžtą tos prigimties esmės suvokimą.

Ši daikto esmę reprezentuojanti sąvoka, net ir būdama tam tikra aposteriorinio įrodymo pasekmė, vis dėlto išlaiko nuo minėtojo įrodymo besiskiriančio pažinimo įrankio statusą. Nes, kaip jau minėta, apibrėžimas yra pirmojo intelekto veiksmo įrankis, tuo tarpu įrodymas kaip tam tikra diskurso rūšis nukreipia teisinga linkme būtent trečiąjį intelekto veiksmą. O dar tiksliau kalbant, aposteriorinio įrodymo būdu mes kokiam nors esiniui priskiriame kokį nors esminį pastarojo predikatą, tarpininkaujant būtinai to subjekto ir predikato jungties pažinimo priežastis. Tuo tarpu apibrėžimas sąlygoja paprastą (t. y. jokio predikavimo akto neapimantį) ir jokio vidurinio termino netarpininkaujamą jau nebe kurio nors vieno esminio minėtojo esinio požymio, o būtent visos to esinio esmės kaip jo esminių požymių rinkinio išvalgą. Tad nors atskirus esminius esinio požymius intelektas atrenka aposteriorinių įrodymų dėka, tačiau tik iš visų šių predikatų sudaryta esinio definicija tesąlygoja visos to esinio esmės suvokimą. Štai Smigleckio tvirtinimu, „...nors [esminių esinio požymių] surinkimą intelektas atlieka, remdamasis diskursu, tačiau tik surinkęs visus tuos predikatus į atitinkamą vienį (t. y. į šio esinio apibrėžimą – *aut. past.*), intelektas, remdamasis šiuo apibrėžimo įrankiu, per patį apibrėžimą tam tikru paprasto pažinimo būdu išvelgia ir pažįsta paties apibrėžto esinio esmę“ [5: 212].

Tad įrodymas ir apibrėžimas yra vienas kitą papildantys savarankiški mokslo įrankiai. O kuris iš jų turėtų būti laikomas kilnesniu (*nobilior*) bei tobulesniu žinojimo instrumentu? Laikydami scholastinės tradicijos, logikos Lietuvoje XVI a. antrojoje pusėje autoriai tvirtino, kad savosios prigimties požiūriu definicija yra kilnesnis ir tobulesnis pažinimo įrankis negu įrodymas. Mat apibrėžimas mus nukreipia į daikto esminių predikatų visumos pažinimą. Tuo tarpu įrodymo dėka mes tepažįstame savybinį daikto požymį, kuris tėra atsitiktinis, nors ir būtinas to daikto predikatas. Tiesa, tvirtinant tokią definicijos pirmenybę įrodymo atžvilgiu, galvoje tebuvo turimas apriorinis įrodymas, kuriame, remiantis kokiu nors esminiu kokios nors prigimties predikatu, yra išvedamas atitinkamas savybinis tos prigimties požymis. Tuo tarpu apibrėžimo ir aposteriorinio įrodymo tobulumo laipsniai mūsų aptariamoje logikoje nebuvo lyginami. Tačiau turime pagrindo manyti, kad ir aposteriorinis įrodymas čia buvo laikomas žemesniu pažinimo instrumentu nei definicija. Nes šis įrodymas teigalina tam tikro esminio kokios nors prigimties

predikato identifikavimą. Tuo tarpu apibrėžimas sąlygoja visų minėtosios prigimties esminių požymių suvokimą.

JUSLINIS SUVOKIMAS IR MOKSLAS

O kaip logikos Lietuvoje XVI a. antroje pusėje autoriai interpretavo juslinio suvokimo vaidmenį moksliniame pažinime? Pažymėtina, kad nei patys jutiminio patyrimo mechanizmas, nei šio patyrimo santykis su mokslu minėtųjų scholastų darbuose nesulaukė išsamesnės plėtotės. Ir vis dėlto, kaip liudija Ortizo ir Smigleckio paskaitos, šie autoriai vieningai pabrėžė juslinio suvokimo svarbą moksliniame tyrime – buvo nuosekliai laikomasi aristotelinio-škotistinio principo, tvirtinusio, jog bet kurio intelektualinio pažinimo turinys yra išvedamas iš atitinkamo juslinio suvokimo turinio. Ypač entuziastingai mokslinio pažinimo priklausomybę nuo jutiminio suvokimo deklaravo Ortizas. Jo tvirtinimu, „[bet kuris] intelektualinis suvokimas suponuoja juslinį suvokimą, kadangi intelekto nėra nieko, ko anksčiau kokiu nors būdu nebūtų buvę jutimuose, nesvarbu, ar [intelektas pažįstamas daiktas] jau pats savaime anksčiau buvo pažintas jūslėmis kaip baltumo kokybė, ar per juslinį suvokimą buvo pažintos jo dalys (kas yra būdinga chimera), pasekmė (kas nutinka Dievui, inteligencijoms, paslėptoms galioms) etc.“ [3: 247]. Savo logikos paskaitose Ortizas ne kartą vartojo ir eksperimento sąvoką, teigdamas, jog mokslinis pažinimas kaip tik ir privalo remtis eksperimentu. Ar šios eksperimento kaip būtinos mokslinio pažinimo sąlygos sąvokos vartojimą turėtume laikyti renesanso filosofijos bei gamtotyros įtakos minėtajam scholastui rodikliu? Manytume, jog ne. Mat Ortizo vartojama eksperimento sąvoka neturėjo tokios prasmės, kokią šiai sąvokai suteikė renesanso ir naujųjų amžių filosofai bei gamtotyrininkai. Nes pastarieji eksperimentą laikė dirbtiniu reiškiniu arba jo pakitimų sukėlimu, siekiant iširti to reiškinių savybes, eigą, priklausomybę. Tuo tarpu Ortizas, sekdamas scholastinės filosofijos gamtamokslinės krypties tradicija, eksperimentą sutapatino su natūralia žmogaus patirtimi (*experientia*), pasiekiami indukcijos būdu. Mat vienose savo logikos kurso vietose šis scholastas eksperimento sąvoką tiesiogiai tapatino su induktyvaus pažinimo sąvoka. Gi kitose minėtojo kurso vietose Ortizas šią eksperimento sąvoką sutapatino su juslinio patyrimo sąvoka, kurią aptardamas tvirtino, jog patyrimas kykla iš to paties dalyko, t. y. panašios savybės, daugelio prisiminimų [3: 246]. Taigi patyrimas čia buvo suprantamas kaip diskursas, kuriame, remiantis tuo, kad tam tikram kokios nors giminės ar rūšies individų skaičiui yra būdinga kokia nors savybė, daroma išvada, kad minėtoji savybė būdinga ir visiems kitiems tos rūšies ar giminės individams. O tai yra ne kas kita kaip induktyvus diskursas. Tad net ir varto-

damas eksperimento sąvoką, Ortizas neperžengė scholastinio mąstymo ribų.

MOKSLŲ KLASIFIKACIJA

Scholastinėje mokslinio pažinimo analizėje viena svarbiausių temų buvo mokslų klasifikacija. Iš mūsų aptariamos logikos šaltinių tokią klasifikaciją atrandame Smigleckio ir Ortizo paskaitose. Pastarasis nuosekliai laikėsi tradicinio scholastinio požiūrio, skirsčiusio mokslus į teorinius ir praktinius. Skirtumą tarp minėtųjų mokslinio žinojimo rūšių šis autorius taip pat aiškino tradiciškai. Ortizo tvirtinimu, teorinis ir praktinis mokslai pirmiausia skiriasi savo siekiamais tikslais. Nes „...teorinio mokslo tikslas yra tiesa, tai yra, grynas tiesos ir [to mokslo] objekto pažinimas, tuo tarpu praktinio mokslo tikslu yra koks nors veikimas arba veikimo nukreipimas tinkama linkme“ [3: 19]. Kitaip tariant, „teorinis mokslas yra tikslas savyje, kadangi vienintelis dalykas, kurio šis mokslas siekia, yra savojo objekto pažinimas“ [ten pat]. O šis pažinimas kaip tik ir yra tapatus teoriniam mokslui. Tuo tarpu praktinio mokslo jau nebegalime laikyti savitiksliu dalyku. Mat praktinio pažinimo tikslas yra vadovavimas kokiai nors žmogiškajai veiklai (mąstymui, elgesiui, valstybės valdymui ir t. t.) arba, kitaip tariant, formulavimas būtinų taisyklių, kurių tesilaikant minėtoji veikla tegali būti tinkamai atliekama. O toks kokio nors žmogiškojo veikimo nukreipimas teisinga linkme jokiū būdu negali būti sutapatinamas su grynuoju to veikimo pažinimu.

Kita vertus, teorinį mokslą nuo praktinio atskiria ir skirtingi šių mokslų objektai. Kaip teigia Ortizas, „teorinio mokslo objektas yra pats daiktas savosios prigimties požiūriu, tuo tarpu praktinio mokslo objektas yra daiktas, kiek jis yra mūsų pačių atliekamas ar įvykdomas“ [ten pat]. Kitaip tariant, teorinio pažinimo objektas yra nuo mūsų veiklos nepriklausantis esinys, nagrinėjamas savųjų esminių bei savybinių požymių atžvilgiu. Tuo tarpu praktinis mokslas susitelkia ties kokiu nors žmogaus veikimu, kuris mūsų gali būti atliekamas gerai arba blogai ir kuris būtent dėl to reikalauja taisyklių bei dėsnių minėtajam veikimui nukreipti tinkama linkme. Tad praktinio mokslo objektu galime laikyti tinkamai vykdomą kurią nors žmogiškąją veiklą.

Sekdamas scholastine tradicija, Ortizas teoriniais mokslais laikė matematiką, fiziką, metafiziką bei minėtiesiems mokslams subordinuotas disciplinas (mediciną, muziką ir kt.). Tuo tarpu praktinio mokslo sričiai vėlgi tradiciškai buvo priskiriama etika, politika, ekonomika. Praktinio žinojimo statusą Ortizas pripažino ir logikai – pastaroji tinkama linkme nukreipianti mąstymą kaip žmogiškosios veiklos rūšį. Kita vertus, logiką kaip taisyklingo mąstymo dėsnių rinkinį Ortizas taip pat laikė bendruoju visų mokslų įrankiu. Tad logikos statuso interpretacijoje šis te-

oretikas sujungė okamistinę poziciją, laikiusią logiką tam tikra praktinio mokslo rūšimi, ir aristotelinę pažiūrą, logikoje težiūrėjusią bendrąjį scholastinių mokslų instrumentą.

Taigi Ortizas laikėsi tradicinio scholastinio mokslų skirstymo į teorinius ir praktinius. Tuo tarpu Smigleckis nutolo nuo šio klasikinio etalono, vadinamuošius praktinius mokslus eliminuodamas iš mokslinio pažinimo erdvės. Smigleckio tvirtinimu, „būtinasis mokslinio žinojimo požymis yra pažinti daiktą tokį, koks šis yra pats savaime, o ne tokį, kokiu šis daiktas tampa mūsų veikimo dėka“ [5: 184]. O „vien tik teorinis mokslas pažįsta daiktą pagal pastarojo prigimtį, tuo tarpu praktinis mokslas pažįsta daiktą pagal jo santykį su [kokiu nors žmogiškuoju] veikimu, todėl praktinis žinojimas tėra mokslas antrine bei metaforine prasme“ [ten pat]. Štai politika nesanti mokslas tikraja to žodžio prasme. Nes ji netiria valstybės valdymo jo esminių savybių atžvilgiu – politika tėra visuma principų ir taisyklių, kurių laikydamiesi valstybės valdymą paverčiame geru ir teisingu.

Tad tikrojo mokslo (*scientia vera*) statusą Smigleckis tepriskyrė teorinio mokslo sričiai: matematikai, fizikai, metafizikai, muzikai, medicinai ir kt. Tuo tarpu praktinio žinojimo disciplinas – etiką, politiką ir ekonomiką – jis telaikė mokslais metaforine prasme. Tikrojo mokslo vardo Smigleckis nepripažino ir logikai – sekdamas aristoteline pozicija, taisyklingo ir teisingo mąstymo teoriją jis laikė bendruoju tiek teorinių mokslų, tiek praktinių disciplinų instrumentu.

MOKSLO IR TIKĖJIMO SANTYKIO INTERPRETACIJA

Scholastinėje logikoje paprastai daug dėmesio buvo skiriama mokslinio žinojimo santykio su tikėjimu klausimui. Su šiuo klausimu neišvengiamai susidūrė ir logika Lietuvoje XVI a. antrojoje pusėje. Tiesa, čia nekalbama apie mokslo santykį su teologija; filosofija nėra laikoma teologijos tarnaitė ar, atvirkščiai, išvaduojama iš teologijos globos. Minėtosi logikos autoriams terūpi klausimas, ar to paties objekto atžvilgiu ir tuo pačiu metu yra galimas tiek tikėjimo, tiek mokslinio žinojimo aktas. Scholastinėje filosofijoje pastebime dvejopą atsakymo į minėtąjį klausimą galimybę. Tomistinė pozicija tvirtino, jog tuo pačiu laiku negalime ir žinoti, ir tikėti, kad kuris nors daiktas yra toks ir toks (pvz., kad Dievas iš tikrųjų egzistuoja), nes žinojimas ir tikėjimas yra priešingos pažinimo (*cognitio*) rūšys. Mat mokslinis žinojimas yra aiškus ir akivaizdus kieno nors pažinimas, tuo tarpu tikėjimas kaip tik ir stokoja tokio aiškumo ir akivaizdumo. Aiškumas ir neaiškumas savo ruožtu yra viena kitą naikinančios priešybės, tad ir jomis disponuojantys žinojimas ir tikėjimas negali tuo pačiu metu būti viename ir tame pačiame intelekto. Priešingą tikėjimo ir mokslo santykio inter-

pretaciją pateikė škotistinio požiūrio reprezentantai. Jų tvirtinimu, mokslinio žinojimo ir tikėjimo negalima laikyti priešingomis pažinimo formomis, nes žinojimui būdingas aiškumas ir tikėjimui būtinas neaiškumas nėra priešybės tikraja to žodžio prasme. Mat tikėjimo neaiškumas nėra kokia nors teigiama kokybė, kurios egzistavimas naikintų aiškumo egzistavimo tame pačiame intelekto galimybę. Tikėjimo neaiškumas tėra neigiama kokybė, kurią galėtume apibrėžti kaip aiškumo trūkumą. Nes jeigu tikėjimas disponuotų kokiu nors teigiamu neaiškumu, toks tikėjimas būtų priskiriamas jau nebe pažinimui, o pastarojo priešingybei – nežinojimui (*ignorantia*). Tad tikėjimas ir mokslas jokiū būdu nėra priešybės, o vien skirtingos pažinimo rūšys ir ne bet kokios, o papildančios viena kitą. Mat daikto esmę reprezentuojančiu apibrėžimu ar būtinu savybiniu to daikto požymiu besiremiantis mokslinis žinojimas yra akivaizdus ir tikras šio daikto pažinimas. Tuo tarpu dieviškuoju apreiškimu paremtas tikėjimas, nors ir labai dažnai stokoja akivaizdumo, vis dėlto gerokai pralenkia žinojimą savuoju tikrumu. Nes tikėjimo šaltinis yra pats visagalis Dievas, kuris, būdamas visaižinis bei disponuodamas visokeriopa tobulyste, tiesiog negali meluoti. Tokiu būdu mokslinis žinojimas papildė tikėjimą aiškumo, o tikėjimas žinojimą – tikrumo aspektu. Tad mokslinį žinojimą ir tikėjimą privalu laikyti viena kitą papildančiomis pažinimo rūšimis, kurios tuo pačiu metu to paties objekto atžvilgiu gali egzistuoti tame pačiame intelekto.

Šiame scholastiniame dispute dėl tikėjimo ir mokslo santykio scholastinės logikos Lietuvoje XVI a. antrojoje pusėje autorių pozicijos išsiskyrė. Štai Viana pasirinko tomistinę poziciją. Jo tvirtinimu, „to paties [daikto] atžvilgiu tuo pat metu negalima turėti ir dieviškojo tikėjimo, ir mokslinio žinojimo aktų, kad ir kaip lengvai šitai galėtų nutikti, jei būtų svarstoma prigimtis tokio žinojimo, kuriam yra būdingas neaiškumas (*obscuritas*)“ [6: 60 tezė]. Tiesa, iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad Viana neatmeta galimybės, kad tuo pačiu metu tą patį dalyką galėtume ir žinoti, ir juo tikėti. Tam teuztektų disponuoti neaiškium bei miglotu moksliniu žinojimu. Tačiau tokio mokslinio žinojimo nėra ir negali būti, nes bet kurio mokslo esminė savybė yra akivaizdumas. O neaiškiaus pažinimo statusas tėra būdingas tikėjimui, kurio neaiškumo kokybės negali dubliuoti joks žinojimas. Tad tam tikru laiko momentu kokio nors esinio atžvilgiu tegalime turėti arba mokslinį žinojimą, arba tikėjimą. Priešingą požiūrį išreiškė Ortizas ir Smigleckis, parėmę savąją poziciją anksčiau išdėstytais argumentais [5: 186; 3: 258].

IŠVADOS

Mokslinį pažinimą tyrę scholastinės logikos Lietuvoje XVI a. antrojoje pusėje autoriai (M. Smigleckis,

J. Ortizas ir P. Viana) laikėsi klasikinio scholastinio požiūrio, kad mokslas yra tikslus ir akivaizdus intelektinis būtinųjų bendrosios daiktinės prigimties požymių pažinimas per tikrąją ir adekvačią pastarųjų priežastį. Mokslinio žinojimo instrumentais minėtieji teoretikai tradiciškai laikė įrodymą ir apibrėžimą. Taip pat tradiciškai tvirtinta, kad įrodymas esantis silogizmas, susidedantis iš būtinų ir visuomet teisingų teiginių. Tuo tarpu apibrėžimas interpretuotas kaip sąvoka, reprezentuojanti tiriamo objekto giminę ir rūšinį skiriamąjį požymį.

Ortizas savosiose logikos paskaitose akcentavo juslinio suvokimo svarbą moksliniame tyrime. Eksperimento sąvoką minėtasis autorius vartojo scholastinės filosofijos gamtamokslinės krypties rėmuose, sutapatindamas eksperimentą su natūralia žmogiškąja patirtimi (*experientia*).

Ortizas laikėsi tradicinio scholastinio mokslų skirstymo į teorinius ir praktinius. Tuo tarpu Smigleckis nutolo nuo šio klasikinio etalono, praktines disciplinas eliminuodamas iš tikrojo mokslinio pažinimo (*scientia vera*) sferos.

Žinojimo ir tikėjimo santykio problemą mūsų aptariamieji autoriai sprendė tradicinės scholastinės kontraversijos rėmuose. Viana šiuo klausimu laikėsi tomistinės pozicijos, tuo tarpu Smigleckis ir Ortizas išliko ištikimi škotistiniam požiūriui.

Gauta
2002 01 06

Nuorodos

¹ Darowski R. *Filozofia w kolegiach jezuickich w Polsce w XVI wieku*. Kraków: Wydział filozoficzny towarzystwa jezuowego, 1994.

² Nowak L. Interpretacija arystotelesowskiej teorii nauki u Marcina Śmigleckiego (1564–1618). *Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej*. 1977. Seria E, Z. 6. S. 35–87; Marcina Śmigleckiego metody uzyskiwania wiedzy naukowej. *Ruch filozoficzny*. 1973. Nr. 2–4. S. 227–230; Marcina Śmigleckiego teoria nauki. *Studia philosophiae christianae*. 1977. Nr. 2. S. 109–143; 1978. Nr. 1. S. 49–88.

³ Plečkaitis R. Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje. Vilnius: Mintis, 1975; Mokslo ir tikėjimo konfliktai feodalinėje Lietuvoje. *Krikščionybė ir jos socialinis vaidmuo Lietuvoje*. Vilnius, 1986. P. 94–119; Scholastinė logika Lietuvoje. *LTSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Filosofija II*. 1962. Sąs. 2. P. 81–121.

⁴ Jonkus D. Aristoteliškiosios mokslo ir jo objekto sampratos interpretacija Smigleckio „Logikoje“. *Filosofija. Sociologija*. 1996. Nr. 1. P. 11–18.

⁵ Tiesa, tokie pirmosios ir antrosios scholastikos autoritetai, kaip Dunsas Škotas, Okamas, Durandas, Suarezas, Fonseka ir kt., teigė, jog atskirybė yra suvokiama ne

tik jutimais, bet ir intelektu, tačiau šie scholastikos garsenybės netvirtino, kad apie atskirybę galime turėti būtiną intelektualinę žinojimą, t. y. mokslą.

⁶ Štai sąvoka „mąstantis gyvūnas“ apibrėžia žmogų kaip gyvosios būtybės giminę, besiskiriančią nuo kitų gyvūnų rūšių esminiu mąstymo požymiu.

⁷ Intelektinė specija, arba forma (*species intellectualis*), – pagal tiriamos prigimties (žmogaus, arklio ir kt.) individualius juslinius vaizdinius sukurtas bendrasis tos prigimties atvaizdas, kurio dėka kaip tik ir vyksta intelektinis minėtosios prigimties supratimas.

Literatūra

1. Darowski R. *Filozofia w kolegiach jezuickich w Polsce w XVI wieku*. Kraków: Wydział filozoficzny towarzystwa jezuowego, 1994.
2. Nowak L. Marcina Śmigleckiego teoria nauki. *Studia philosophiae christianae*. 1977. Nr. 2. S. 109–143; 1978. Nr. 1. S. 49–88.
3. Ortizius J. *In universam Aristotelis Logicam Summula*. Vilnae, 1596 (Vilniaus universiteto biblioteka, mikrofilmas).
4. Plečkaitis R. *Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje*. Vilnius: Mintis, 1975.
5. Smigleckius M. *Commentaria in Organum Aristotelis (Vilnae, 1586–1587)*. Warszawa: Akademia teologii jezuickiej, 1987. Zesz. 2.
6. Viana P. *Assertiones philosophicae ex praecipuis totius philosophiae Aristotelis difficultatibus*. Vilnae, 1578 (VUB, mikrofilmas).
7. Viana P. *Assertiones logicae ex categoriis Aristotelis. Assertiones theologicae et logicae*. Vilnae, 1576. P. 7–12 (VUB, mikrofilmas).

Vytis Valatka

THE CONCEPTION OF SCIENCE IN SCHOLASTIC LOGIC IN LITHUANIA IN THE 2ND HALF OF THE 16TH CENTURY

S u m m a r y

The conception of science contained in the works of M. Śmiglecki, P. Viana and D. Ortiz, representatives of scholastic logic in Lithuania in the second half of the 16th century, is analyzed. The author focuses on their interpretations of science's nature and instruments, the role of sensual perception in scientific research, the division of sciences and, finally, on a relation between scientific knowledge and Christian faith. The analysis ends in the conclusion that within the frame of science's conception the above-mentioned theorists have not essentially digressed from the established scholastic tradition.

Key words: science, definition, proof, experiment, theoretical and practical sciences, relation between faith and scientific knowledge